URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA
Town Planning and Architecture
2008
32(4): 221–231

URBANISTIKOS MOKSLO IR STUDIJŲ VIETOS LIETUVOS KLASIFIKATORIUOSE PARADOKSAI

Zigmas J. Daunora

Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas urbkat@ar.vgtu.lt

Įteikta 2008 10 06

Santrauka. Lietuvoje priimtuose mokslo (1998 m.) ir studijų (2001 m.) klasifikatoriuose reikšmingos architekto profesinės veiklos, mokslo ir studijų kryptys – *urbanistinis projektavimas ir planavimas (Town and Country Planning)* – pakeistos į *kraštotvarką (Land Management)* – kitos srities dalyką, artimą inžinerinio kaimo teritorijų tvarkymo vadybai. Straipsnyje nagrinėjami šių disciplinų sampratos skirtumai ir iškeliama klasifikatorių tikslinimo reikmė, siekiant atkurti urbanistikos mokslui ir studijoms priimtinas plėtojimo sąlygas, adekvačias egzistuojančioms kitose ES šalyse. Nurodomos su tuo susijusios kai kurios keistinos Teritorijų planavimo įstatymo nuostatos, pateikiamas urbanistikos vietos architekto profesinės veiklos, mokslo bei studijų sisteminėje sampratoje modelis ir klasifikatorių papildymo galimybės.
Reikšminiai žodžiai: urbanistinis projektavimas, urbanistinis planavimas, mokslas, studijos, klasifikacija, terminologija.

Įvadas

2007 m. spalio 25 d. Vilniuje įvykęs urbanistų forumas, be kitų klausimų, aptarė ir trūkumus, egzistuojančius praktinėje šalies urbanistinio projektavimo ir planavimo veikloje, ją norminančiuose dokumentuose, tampančius rimtu kliuviniu tinkamam šios svarbios šalies kultūrai, ūkiui, socialinei raidai srities funkcionavimui (Daunora 2005; Juškevičius 2007; Gaižutis 2008; kt.). VGTU Urbanistikos katedrai, kuri daugiau kaip 60 metų yra pripažintas urbanistikos mokslo ir studijų centras, keliami trūkumai yra prasmingi dar ir dėl to, kad atsirado prielaidos aukštesnio lygio diskusijai apie šios srities plėtojimą kintančiame kontekste. Turime galvoje paradoksą, kad mūsų mokslo ir studijų klasifikatoriuose urbanistikai neatsirado vietos. Pažymėtina, kad tinkamos pozicijos neturi ir architektūra – ji priskirta bendrai su skulptūra menų šakai (H312), tarsi tai būtų grynasis menas, išreiškiantis subjekto idėjas, nebūtinai egzistuojančias realybėje. Architektūros ir urbanistikos meninė potencija reiškiasi žmogaus kuriamoje materialiojoje aplinkoje, kuri, be to, privalo atitikti ne vien meninius, bet ir funkcinius, techninius, ekonominius ir kitus reikalavimus. Tirti architektūrą, atsiribojus nuo ją lemiančių veiksnių, nėra labai prasmingas darbas. Dar keisčiau atrodytų su akademizmu susieta urbanistika – plati ir sudėtinga miestą, jo elementų formas ir funkcijas apimanti kūrybos ir tyrimų sritis.

Rengiančio pastatų architektūros ir urbanistikos specializantus VGTU Architektūros fakulteto patirtis bandant telktis vienintelėje humanitarinių mokslų skulptūros ir architektūros šakoje rodo, kad tada tenka atsisakyti dalies architekto profesijai svarbių disciplinų. Kuriant programas kitose – technikos ar socialinių mokslų – srityse, diplomuose neliktų architekto specialybės, leidžiančios užsiimti profesine veikla. Be to, neapibrėžtos krypties inžinieriaus ar socialinių mokslų magistro laipsnis netraukia jaunimo. Šalis nesulaukia reikalingų specialistų, ypač pagyvėjusioje urbanistinio projektavimo ir planavimo rinkoje, kur profesinius uždavinius imasi spręsti politikai ir valdininkija.

Forume iškelti urbanistikos studijų ir mokslo plėtojimo klausimai yra įtraukti į LR Vyriausybės Strateginio planavimo komiteto 2008 m. liepos 23 d. posėdžio protokolą, kuriame nurodyta (LRV Strateginio ... 2008): (3). Pasiūlyti Švietimo ir mokslo ministerijai peržiūrėti Bendrąjį studijų ir krypčių, <...> klasifikatorių ir <...> jį patikslinti siekiant geriau tenkinti urbanistikos specialistų rengimo poreikį.

Straipsnio tikslas – pristatyti atliktos analizės, kurioje nagrinėtos LR mokslo ir studijų klasifikatorių papildymo urbanistikos dalykais galimybės, rezultatus. Nagrinėjant šį klausimą siekta: (a) laikytis urbanistikos mokslo ir studijų kryptyse vartojamų disciplinų pava-

dinimų atitikties nustatytiems ES terminijoje (Lietuva dalyvauja įvairiose ES programose, studentų ir dėstytojų mainuose, kartu vykdomi šalių fizinės integracijos bei žinių ir mentaliteto konsolidacijos projektai); (b) atsižvelgti į tai, kad urbanistika glaudžiai siejasi su kitomis mokslo kryptimis, remiamasi vieni kitų atliktais tyrimais, dalyvaujama bendrai rengiamuose darbuose. Todėl tikslinant vartojamų sąvokų sampratą, jos lygintos su kitų mokslo krypčių terminija, pasitelkiant terminologijos žodynus, mokslo monografijas (pvz., Krier 1993; Landry 2006; Moughtin 2000, 2001, 2005; kt.), studijų vadovėlius ir programas, urbanistikos mokslo šakų ir disciplinų pavadinimus, sutinkamus užsienio leidyklų informaciniuose prospektuose, pan.

1. Svarbesnės sąvokos, jų samprata ir vartojimas

Erdvė. Vieta (Space. Place)

Tai pamatinės urbanistikos mokslo ir urbanistinio projektavimo bei planavimo sąvokos, anglų kalboje kartais laikomos sinonimais (nes erdvė čia gali būti ne tik trijų dimensijų objektas, bet ir dvimatis – reiškiantis plotą, ar net vienmatis – reiškiantis tarpą ar atstumą). Todėl, siekiant tikslumo, *space* sąvoka angliškuose moksliniuose tekstuose vis dažniau papildoma nuoroda apie objektą apibrėžiančių dimensijų skaičių. Lietuvių kalboje šios problemos nėra – čia sąvokos *dvimatė erdvė* vartojimas būtų pagrįstai laikomas nesąmone. Laikytis logikos ir skirti erdvės sąvoką nuo vietos sąvokos būtina dar ir dėl to, kad jos abi urbanistikos moksle ir kūryboje užima tvirtas ir skirtingas pozicijas (Carmona *et al.* 2001).

Vieta. Urbanistikoje ji siejama su miesto socialinių ir kultūrinių funkcijų ypatumais, jo vizualiniu įvaizdžiu, reikšme gyvenviečių sistemoje – kai lyginami tarpusavyje įvairūs miestai, arba su viešojo naudojimo plotais, miesto aikščių, pėsčiųjų zonų, krantinių, visuomeninių centrų architektūra – kai lyginamos tarpusavyje įvairios miesto dalys. Abiem atvejais *vietos* sąvoka leidžia apibendrintai kalbėti apie urbanistinės aplinkos identitetą, *vietos dvasią*. Įsimintinų *vietų* formavimas yra vienas iš sudėtingiausių ir sunkiai apibrėžiamų, tačiau atkakliai siekiamų architektūrinių ir urbanistinių tikslų atliekant miestų rekonstrukcijos ar modernizavimo užduotis. Nes *erdvė ir vieta mieste ne mažiau negu laikas įamžina požiūrį į svarbiausius visuomenės egzistencijos faktus, yra jos kolektyvinių tikslų simbolis* (Mumford 1966). Tai yra nesenstantis teiginys – informacinės visuomenės sąlygomis kultūrinės miesto funkcijos ir miesto formos meniškumas ne tik nepraranda svarbos, bet tampa reikšmingu jo prestižą bei gyvybingumą lemiančiu veiksniu. Lietuvoje, deja, sutinkami teiginiai, kad *miestas yra tik teritorija, o ne kažkas už jos* (Kavaliauskas 2008).

Miestas. Kaimas. Urbanizuotos teritorijos (Town. Country. Urban areas)

Urbanistinio planavimo disciplinoje sąvokomis *miestas* ir *kaimas* (*Town and Country*) išreiškiami aiškiai besiskiriantys planavimo objektai, turintys savo specifinius plėtros uždavinius, struktūras, aplinkos įvaizdį, gyvensenos bruožus, visuomeninių procesų intensyvumo požymius. Šie skirtumai iškeliami turint aiškų tikslą – išsaugoti gyvenamosios aplinkos ir veiklos pasirinkimo įvairovę kaip svarbią socialinės kokybės charakteristiką, reikalaujančią atitinkamos planavimo strategijos. Tai pabrėžiama Jungtinėje Karalystėje vartojamose *Town and Country planning* arba JAV – *City and Region planning* sąvokose (Cowan 2005; The Penquin ... 2001). Keliama ES šalių regioninės politikos, kaip socialinę ir ekonominę raidą skatinančio veiksnio, svarba išplečia *City and Region* termino vartoseną. Abi sąvokos – *miestas* ir *rajonas* (*Town and Country*) bei *didmiestis* ir *regionas* (*City and Region*) atitinkamai reiškia vietinį (rajoninį) ir platesnį – regioninį planavimo lygmenį. Norint pabrėžti planavimo metodiką, šią veiklą tiksliau būtų vadinti *urbanistiniu ir rajoniniu planavimu*. LR TPĮ šios abi planavimo sritys, pridedant čia dar vieną – *urbanistinį projektavimą*, yra suplaktos į bendrą kraštotvarkos veiklą, vadinamą *teritorijų planavimu*, nepaisant, kas yra miestas, o kas kaimas. Pateikiamas keistokas urbanizuotų teritorijų apibrėžimas, nurodantis, kad tai *statiniais užstatytos miestų, miestelių ir kompaktiškai užstatytų kaimų gyvenamųjų vietovių teritorijos*. Tokia nuostata prieštarauja logikai (lot. *urbs* – miestas) ir nustatytam šalies gyvenamųjų vietovių klasifikatoriuje bei statistikoje teritorijų, gyvenamųjų vietovių ir gyventojų skirstymui į miesto ir kaimo. Atrodo, kad čia painiojamos sąvokos *urbanizuota teritorija* ir *užstatyta teritorija*. Išeitų, kad kaimas, kuriame gyvena ½ šalies piliečių ir kurio plėtrą – verslą, paslaugas, švietimą, kultūrą, įvairią gamybinę veiklą (žemės ūkį, miškų ūkį, vandens ūkį, statybą) – skatina gausi ES specialaus kaimo rėmimo fondo parama, yra *urbanizacija*. Tačiau ES kaimo plėtra neįsivaizduojama be gyvenviečių socialinės, kultūrinės ir gamybinės infrastruktūros vystymo, vietinio kelių tinklo tvarkymo, telekomunikacinės sistemos diegimo ir kt.

Teritorija (Territory)

Įvairi mokslinė literatūra (Mayhew 2004; The Penquin ... 2001; Tarptautinių ... 2003 ir kt.) panašiai nurodo, kad teritorija – tai kuriuo nors požiūriu išskirtas, apibrėžtas ribomis kieno nors administruojamos žemės plotas (pvz., valstybės, savivaldybės ir kt.). Urbanistikos moksle sąvoka *Territory* vartojama retai, nes ji yra itin abstrakti – nenusako nei dydžio, nei lokalizacijos, nei priklausomybės, nei ribų. Be to, sąvoka *teritorija* neatspindi urbanistinio projektavimo ir planavimo esmės, jo konkretaus objekto. Mūsų įstatymuose ir planavimo veikloje taip pat tiktų vartoti ne abstrakčią sąvoką *teritorijų planavimas*, bet tikslesnę – *rajoninis planavimas* ir jo nepainioti su urbanistika (Šešelgis 1975). Atrodo, kad Lietuvoje oficialiuose dokumentuose įtvirtinta teritorijų planavimo sąvoka, pakeitusi ES priimtas tikslesnes – *urbanistinio projektavimo* ir *planavimo* – sąvokas, yra atkeliavusi iš sovietmečio ekonominės geografijos, nesuvaržytos privačia žemės nuosavybe.

2. Mokslo ir studijų krypčių pavadinimai, jų samprata

Urbanistinis projektavimas ir planavimas (Urban Design and Planning)

Tai architektų ir urbanistų bendruomenės vienodai suprantama ir aiškinama veiklos sritis bei urbanistikos mokslo ir studijų kryptis. Takoskyra tarp urbanistinio projektavimo ir urbanistinio planavimo galima laikyti ribą, skiriančią architekto meniniais kūrybos principais grįstos erdvių formavimo veiklos sritį nuo srities, kurioje ima vyrauti socialiniai ir ekonominiai argumentai, grindžiami mokslu. Tačiau urbanistinio planavimo užduotims spręsti taip pat yra reikalingos architekto žinios ir įgūdžiai bei platesnis humanitarinis išsilavinimas, kurie yra pritaikomi konsoliduojant planavimo procese dalyvaujančių subjektų specializuotas mokslo žinias bendriems miesto urbanistinės struktūros, plėtotino vietovės vizualinio įvaizdžio, gamtinės morfostruktūros integravimo, kitiems sprendiniams apibrėžti. Urbanistinį projektavimą ir planavimą dar aiškiau skiria sprendinį charakterizuojančios dimensijos. Urbanistinio projektavimo sričiai priklauso trijų dimensijų sprendiniai, kuriuose vyrauja erdvės formavimo meninės užduotys (Vyšniūnas 2000). Tai architektūrinę koncepciją apibrėžiančios užstatymo morfostruktūros, urbanistinių kompleksų ir viešųjų erdvių architektūros užduotys, atliekamos rengiant detaliuosius planus. Urbanistinio planavimo sričiai priklauso miesto ar didmiesčio, taip pat jo stambių dalių bendrojo plano dviejų dimensijų skalėje nustatoma funkcinė ir kompozicinė struktūra, viešųjų erdvių sistema, miestovaizdžio formavimo principai, charakterizuojantys sprendinio urbanistinę idėją. Pagal šią sampratą, projektavimas yra nuosekliai plėtojamas procesas, einantis nuo bendresnių urbanistinių užduočių iki konkrečių atskiro pastato architektūros sprendinių. Urbanistinio projektavimo (*Urban Design*) dokumentai užima itin svarbią vietą tiek viešųjų erdvių meninio formavimo, tiek ir juridiniu požiūriu, apibrėžiant formuojamos aplinkos kokybę bei plėtros subjektų teises ir pareigas.

Egzistuojanti vakarų architektūroje *Urban Design* disciplinos, kaip erdvių tarp pastatų kūrybos išsiskiriančiomis architektūros formomis, tinkamomis vietos struktūrai ir kontekstui, samprata atspindi meninę šios veiklos prigimtį. Ji gali būti prilyginta kompozitoriaus rašomai orkestrantams atlikti simfonijos partitūrai (urbanistinį projektavimą ir muziką, kaip vykstančius laike menus, lygino K. Lynch (1988), pridurdamas, kad urbanistikoje retai pavyksta pasiekti kontroliuojamą nuoseklumą, būdingą kitiems menams). Sekant šia analogija tenka pripažinti, kad „sugroti“ miesto kompozicijoje savąją „architektūrinę partiją“ neturint viso komplekso idėjos yra daug didesnė rizika negu muzikoje – disonuojanti su urbanistine aplinka architektūra skamba be pertraukos dešimtmečius sukeldama diskomfortą tūkstančiams žmonių. Tinkamos naujo architektūrinio komplekso miesto struktūroje koncepcijos nustatymas reikalauja nemažų kūrybinių pastangų, meninės patirties bei analitinių sugebėjimų atskleisti vietos erdvinės plėtros galimybes ir galimas jos fizines formas. Įdomios yra ir kitos įvairių architektūros meistrų ar tyrėjų teikiamos šios disciplinos charakteristikos (Cowan 2005). Kelias jų (be abejo, sutrumpintas) galima čia paminėti. *Urbanistinis projektavimas* yra:

- miesto formos kūrimas laike (P. Webber);
- teatro viešajam miesto gyvenimui kūryba (I. Spencer);
- civilizuotų vietų miesto struktūroje, atitinkančių visuomenės vertybines nuostatas ir idealus, kūryba (D. Peterson);
- urbanistinės formos, susijusios su analize ir organizavimu, paremtos gyventojų patirtimi ir galimybėmis, kūryba, turinti įtakos tiek miesto, tiek ir miestiečių kaitos procesui (E. Buchanan).

Pašalinus urbanistikos discipliną, miesto dalių – kvartalų, pastatų kompleksų, centrinių rajonų – detaliojo projektavimo darbai, reikalingi jas kompleksiškai rekonstruojant ar sutankinant, Lietuvoje sustojo beveik

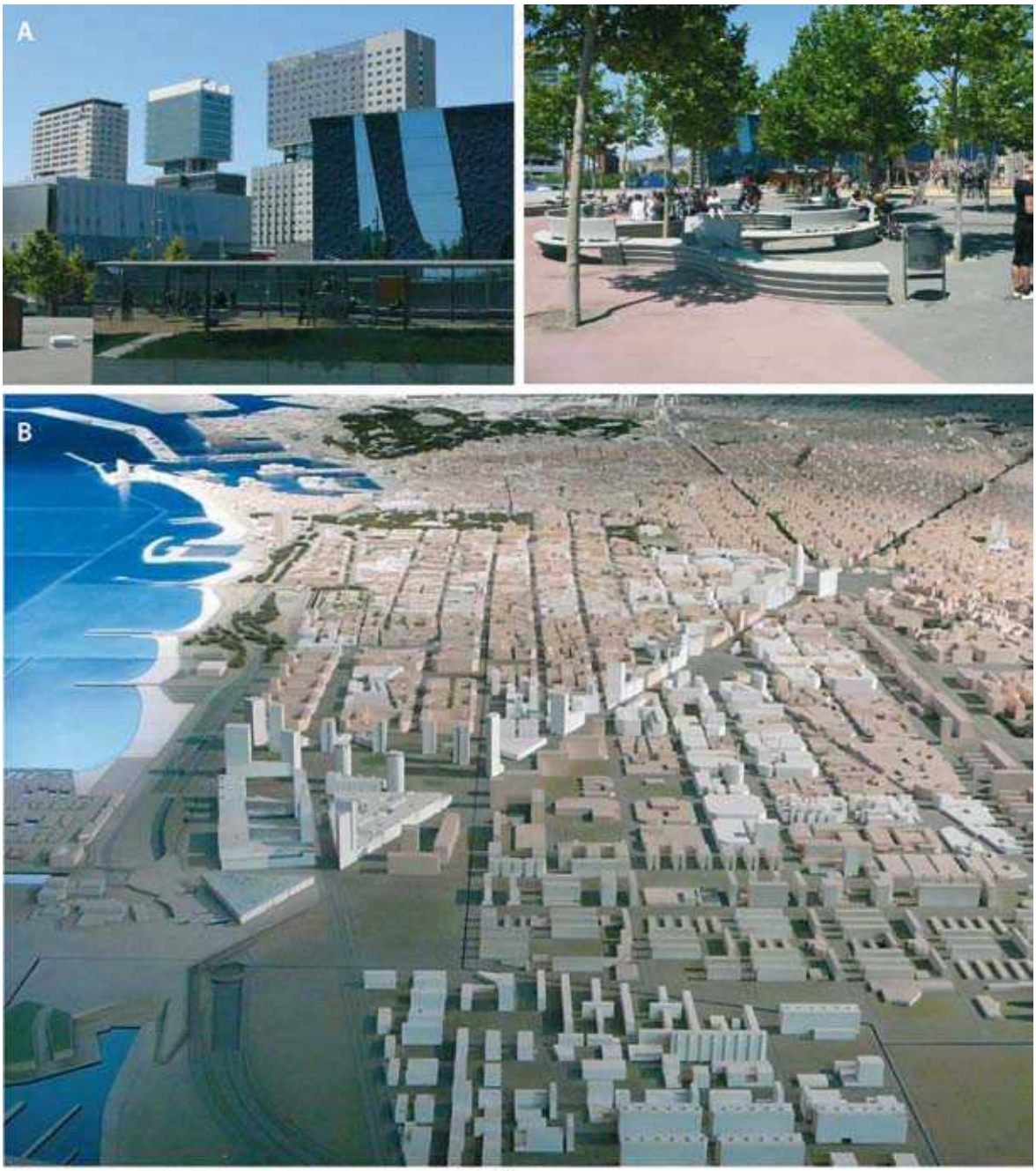

1 pav. Barselonos miesto urbanistinė plėtra: A – naujieji pakrantės kompleksai; B – miesto struktūros kompozicinė plėtra (parodos maketo fotonuotrauka); C – realizacijos proceso fragmentas (The Besòs 2004)

Fig. 1. Urban development of Barcelona city: A – new waterfront complexes; B – compositional development of urban structure (picture of model in the exhibition); C – detail of realization process (The Besòs 2004)

dviems dešimtmečiams. Nekilnojamojo turto perskirstymas vyko neturint plėtros galimybes identifikuojančių planavimo dokumentų. Užstatymas pasuko nevaldomu „taškinės" architektūros, ardančios egzistuojančią kvartalų morfostruktūrą, keliu, ignoruojant miesto formos ir funkcijos racionalumą. Aklas verslo interesų tenkinimas (prekybos centrai, aukštybinė statyba, abejotinos vertės istorinis „atkūrimas" ir kt.) vyksta apleistos socialinės ir kultūrinės infrastruktūros, kitų visuomenei svarbių problemų marinimo kontekste. Tai patogu kai kuriems rinkos dalyviams – statybos verslu užsiimančioms bendrovėms ir pastatų projektuotojams, kurių nevaržo jokios prasmingesnės urbanistinės idėjos, bei miestų administracijoms ir aplinkosaugos žinyboms, tampančioms vieninteliais plėtros reguliuotojais. Matyti, kad kartais įgaunantis karikatūriškus bruožus naujasis miestų užstatymas greitai gali tapti norma, o autorinės atsakomybės bus išvengta prisidengiant visagale Rinka. Nesvarbu, kad ta pati rinka Vakarų Europoje leidžia sukurti šiuolaikinius urbanistikos meno šedevrus.

Nemažiau sudėtingos motyvacijos struktūrinę ir kompozicinę plėtrą derinant su socialiniais, ekonominiais, ekologiniais, kultūriniais ir funkciniais uždaviniais reikalauja didžiųjų miestų modernizavimo ar mažesniųjų vystymo gairių apibrėžimas, priklausantis urbanistinio planavimo sričiai. Techninių užduočių optimizavimas visų problemų neišsprendžia, nes miesto konkurencingumas vis daugiau priklauso nuo vietos estetinio patrauklumo, kuriamo kryptinga urbanistinės struktūros kompozicine plėtra. Tam reikalingos plataus profilio architekto urbanisto žinios, talentas ir patirtis. Dabartinio laikmečio ypatumu galima laikyti augantį didmiesčių modernizavimo mastą radikaliai transformuojant jų probleminius struktūros mazgus į naujos kokybės daugiafunkcius kompleksus, turinčius patrauklią erdvės organizaciją, įsimenančią tūrių kompoziciją, šiuolaikę komunikacinę sistemą. Pagal bendrą originalią idėją realizuotuose projektuose urbanistika ir architektūra yra nedalomai susijusios. Klausimo „kas yra kas" čia nekyla. Visiškai beviltiška būtų ieškoti tokių užduočių projektavimo procese ko nors bendro su mūsų kraštotvarkinėmis teritorijų planavimo nuostatomis (1, 2 pav.).

Urbanistikos mokslo ir studijų pozicijoms Lietuvoje atstovaujanti VGTU Urbanistikos katedra turi beveik 65 metų kurtas tradicijas. Čia visada laikytasi europinės disciplinų sampratos. Paradoksali padėtis dabar veikiančiame Lietuvos mokslo ir studijų klasifikatoriuje arba juridiniuose planavimo teisės aktuose Urbanistikos katedrai nėra orientyras, kuriuo reikėtų remtis, nes jie neatspindi logiško šios srities sistemos ar dalyko supratimo. Urbanistikos krypties magistro specializacijų profesinis lygis yra pripažintas 2007 metais VGTU Architektūros fakultetą atestavusios tarptautinės ekspertų komisijos. Mūsų studentai ir absolventai sėkmingai dalyvauja tarptautiniuose konkursuose, pasižymi kūrybinėse stovyklose. Jie nejunta profesinių žinių stygiaus užsienio stažuotėse konkuruodami su garsiųjų Europos universitetų auklėtiniais. Taigi Lietuvos urbanistų forumuose iškeltos problemos glūdi ne specialistų rengimo metodikoje, o keliolika metų trunkančiame neadekvačiame oficialių institucijų požiūryje į sudėtingą, sunkiai prognozuojamą ir valdomą miestų formavimo uždavinį. Šį uždavinį galime pavaizduoti kaip tarpusavyje susijusių disciplinų sistemą, kurioje kūryba ir menas yra įvairiu mastu susipynę su moksliniais tyrimais, apimančiais architektūros, urbanistikos ir planavimo kryptis (3 pav.).

Kraštotvarka. Miestotvarka (Land management)

Urbanistika, pirmiausia didžiųjų miestų formavimo ir jų raidos prognozavimo problemos, ir rajoninis planavimas – daugiausia gyvenviečių integraciniai procesai ir kiti klausimai domina įvairių mokslo sričių atstovus, tarp jų – geografus, sociologus, ekonomistus, kurių bendromis pastangomis yra plėtojamos šios mokslo kryptys. Užsienio autorių atlikti darbai Lietuvoje visada buvo neblogai žinomi ir vertinami, o vartojamos sąvokos – suprantamos ir priimtinos. Prasidėjusi Lietuvoje po 1990 metų viešojo gyvenimo, mokslo, politikos ir kitų sričių pertvarka, orientuota į vakarietiškų demokratinių nuostatų sugrąžinimą, nestokojo ir populizmo apraiškų. Tam palankia sritimi pirmiausia tapo gamtosauga, įgavusi hipertrofuotas formas, pasireiškusias nepakankamai pagrįstų ribojimų mastais bei nesuderintais socialiniais ir ekonominiais interesais (Gaižutis 2008; Paulauskaitė 2006 ir kt.). Radikalumo apraiškoms priskirtume ir kraštotvarkos – mokslo krypties, kuria užsibrėžta pakeisti urbanistiką ir rajoninį planavimą – inicijavimą. Į mūsų mokslo ir studijų klasifikatorius ji pateko keistokai išvertus į lietuvių kalbą gerai visiems žinomą ir vienodai suprantamą angliškąjį *Town and Country Planning* terminą. Teigiama, kad šia „tautine" (kitur negirdėta) naujove bandoma išvesti akademinį Lietuvos geografijos mokslą iš metodologinės krizės ir suteikti jam reikšmingesnį vaidmenį (Kavaliauskas 1992). Kraštotvarka pristatoma kaip apimantis įvairias sritis mokslas, nors praktinė jo esmė gana paprasta – viskas, pradedant atskiru sklypu ir baigiant šalies plotu,

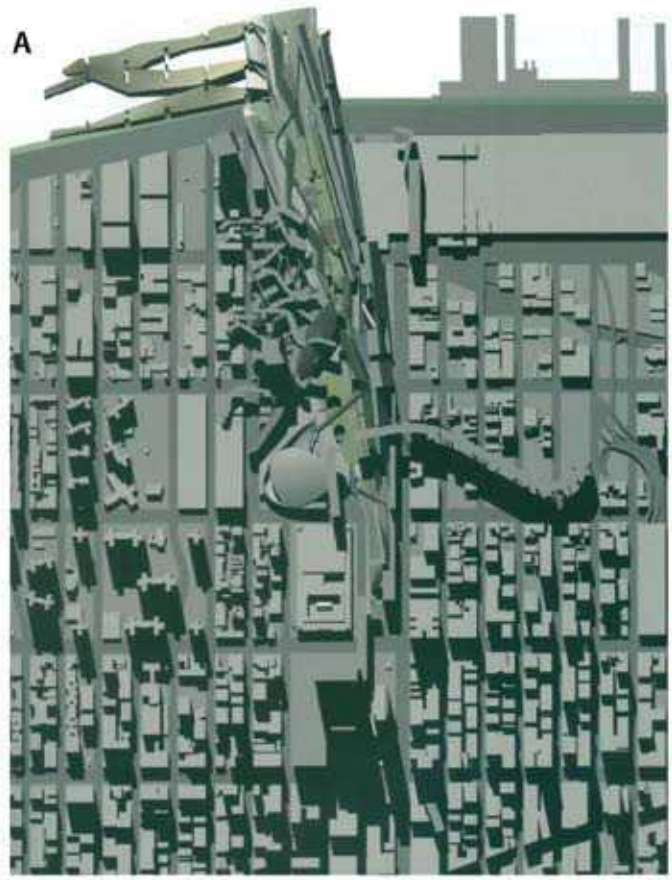

2 pav. *City* parko Manheteno vakarų pakraštyje plėtros konkursinis pasiūlymas (Mayne 2004): A – daugiafunkcis integruojantis konstruktas vienetiniame miesto morfostruktūros audinyje; B – bendras komplekso vaizdas (maketas); C – *City* parko rekreacinių jungčių erdviniai kanalai

Fig. 2. Proposal for the competition of the City Park development on Manhattan's Upper West Side (Mayne 2004): A – mixed-use integrated construction of unitary fabric of urban morphostructure; B – overall view of the complex (model); C – Channels of the recreational links of the City Park

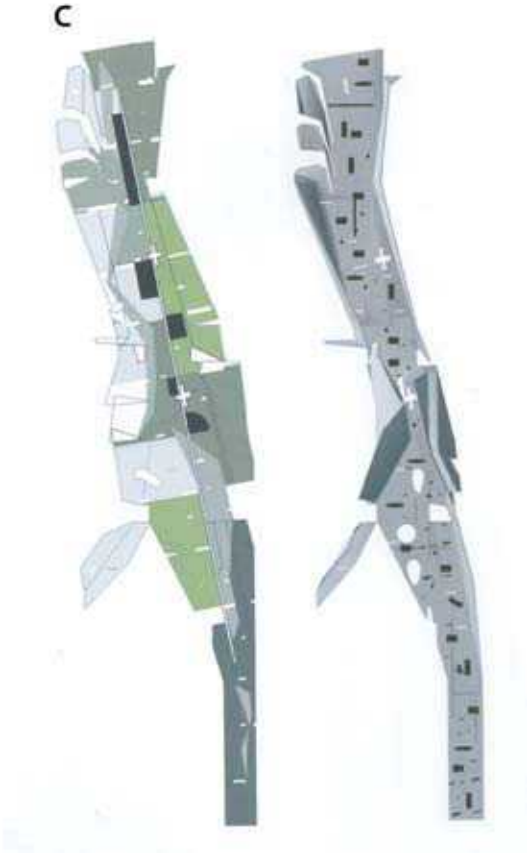

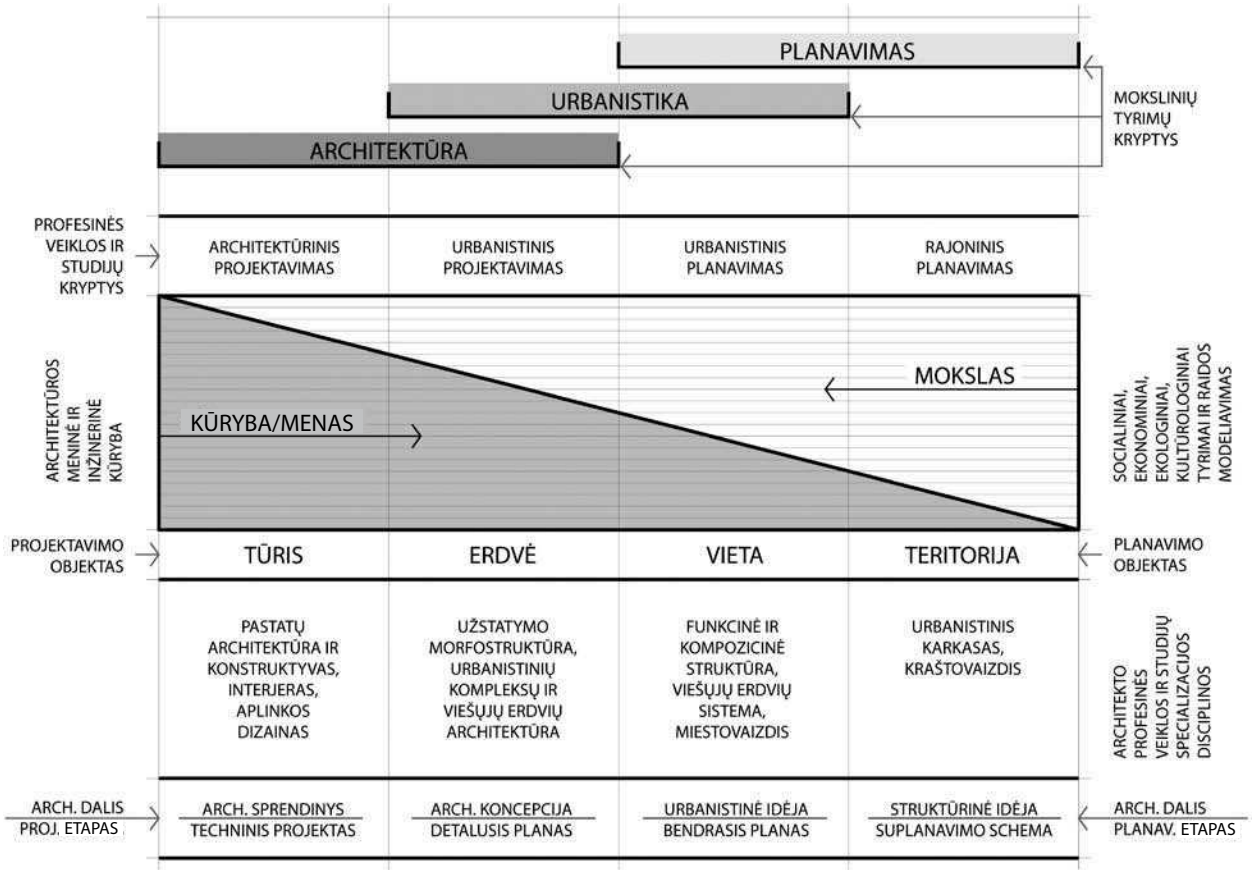

3 pav. Urbanistikos vieta architekto profesinės veiklos, mokslo ir studijų sisteminėje sampratoje (Z. Daunora 2008)
Fig. 3. Positioning of urban design and planning in systematic conception of architect's professional activity, science and education (Daunora 2008)

yra tik teritorija, kurią reikia planuoti remiantis atitinkamai sukonstruotu TPĮ. Deja, net ir kasmet darant Įstatyme dešimtis pataisų, darni mūsų didmiesčių ir rajonų plėtra tėra tik deklaracija, nors ir apibūdinama kaip *priemonių visuma žmonių veiklai teritorijoje organizuoti, socialinei, ekonominei, ekologinei politikai bei kultūriniam kraštovaizdžiui formuoti*. Matyti, kad ypač įtemptoje srityje, kur susiduria viešasis ir privatusis interesai, nekilnojamasis turtas ir urbanistinė aplinka, kraštotvarkos užduočių nepakanka. Sėkmės urbanistikoje galima tikėtis ne dėl keičiamo disciplinų pavadinimo, bet diegiant diferencijuotus ir praktikoje išbandytus urbanistinio projektavimo ir planavimo principus bei laikantis urbanistinio projektavimo normų, kurių Lietuvoje nesugebama ar nenorima priimti.

Naująja disciplina sėkmingai pasinaudojo nebent neturėję architektus rengiančių studijų KTU ir KU fakultetai. Prie tariamai steigiamų kraštotvarkos programų čia buvo prijungta ir architektūra. KTU atveju tai yra prof. J. Bučo plėtojama ir aktuali kaimo kraštovaizdžio architektūros sritis – tuo galima įsitikinti pasiskaičius profesoriaus vadovėlį *Kraštotvarkos pagrindai* (2001). KU atveju – tai prof. V. Stausko įtvirtinta rekreacinės architektūros problematika, kuri yra viena iš perspektyvių Lietuvos ekonomikos sričių. Taigi kraštotvarka nei KTU, nei KU nieko naujo nekuria – architektūros specialistai plėtoja savąsias žinomas sritis. Nemažiau sėkmingai tą būtų galima daryti nesimaskuojant: KTU turėtų Architektūros ir kaimo kraštovaizdžio katedrą, o KU – Rekreacinės architektūros katedrą (beje, čia taip jau yra padaryta. KU dabar funkcionuoja Rekreacinės architektūros ir aplinkos planavimo katedra). Šias katedras galima pateisinti – neturint mokslo ir studijų klasifikatoriuose urbanistikos krypties, teko griebtis sovietmečiu išmoktų Ezopo gudrybių. Bene dešimtmetį jas eskalavus, to atsisakyti tampa nesolidu. Atrodo, kad dalis Kauno gerbiamų architektūros dėstytojų ir mokslo darbuotojų jau laiko save nebe architektais, o kraštotvarkininkais, nors jų vedamų studijų baigimo diplomuose įrašomas architektūros bakalauro ar magistro laipsnis.

Žemės vadybos (*Land management*) mokslas patraukė ir VGTU Miestų statybos katedrą. Kadangi *kraštotvarka* – tai krašto (rajono, kaimo vietovės), o ne miesto tvarkymas, *miestotvarka* tapo bendriniu įvairių šioje katedroje dėstomų inžinerinių disciplinų pavadinimu. Katedros kolektyvo parengtame vadovėlyje *Miestotvarka* (Burinskienė *et al.* 2003) pateikiama *miestotvarkos* samprata atrodo kiek racionaliau – tai speciali miestų planavimo dalis, kurioje sprendžiami susisiekimo organizavimo, inžinerinės infrastruktūros įrengimo, miesto aplinkos ar paskirų sklypų inžinerinio tvarkymo, apželdinimo, mažosios architektūros ir pan. uždaviniai. Atmetus miesto problematiką, racionalesnė galėtų tapti ir *kraštotvarkos* kryptis, kurią galima būtų apibrėžti konkrečiau. Pvz., kad tai yra su rajoniniu (kaimo vietovės) planavimu susijusi technologijų mokslo ir studijų šaka, nagrinėjanti gamtosaugos ir kraštovaizdžio formavimo uždavinius, iškylančius reguliuojant inžinerinę žemėtvarkos, miškotvarkos, vandentvarkos ar kitą veiklą (planuojant karjerų, kitų devastuotų teritorijų rekultivaciją, sprendžiant užtvankų, sąvartynų, atliekų naikinimo, taršos prevencijos, vietinio kelių tinklo plėtros, energetinių tinklų trasavimo, kaimo gyvenviečių ir poilsio zonų įrengimo ir pan. užduotis). Tai gana plati ir apleista, tačiau ES fondų remiama veikla, galinti apimti įvairaus mąsto plotą – nuo kaimo seniūnijos iki visos šalies.

Aiškesnė susijusios su urbanistika ir rajoniniu planavimu problematikos diferenciacija būtina ir šias sritis apibrėžiantiems teisiniams aktams. Tikslinant TPĮ reikėtų keisti tiek įstatymo pavadinimą, tiek ir sąvokas bei atskirti rajoninį planavimą nuo urbanistinio projektavimo ir planavimo (kurio, tiesa sakant, čia ir nėra). Galimi du keliai: arba Įstatymas papildomas urbanistinio projektavimo ir planavimo dalimi, arba tam skiriamas atskiras įstatymas. Deja, pokyčiai, atrodo, galimi tik atliekant rimtesnę šią sritį kuruojančios valstybinės institucijos pertvarką. Priimta *Nacionalinė darnaus vystymosi strategija* (2003 m.) bei iškeltas uždavinys suformuoti LR architektūros politikos kryptis (2005 m.) gana tiksliai nurodo, kur glūdi problemų esmė ir kas valstybės mastu galėtų jas spręsti. Mūsų manymu, tai turėtų tekti *Urbanistikos ir regioninės plėtros* ministerijai: šis pavadinimas tiksliau išreikštų veiklos sritį. Urbanistikos ir regioninės politikos įgyvendinimo (kaip tą siūlo LRV sudaryta darbo grupė) turėtų imtis tam įkurta *Urbanistinio ir rajoninio planavimo agentūra* (URPA) su padaliniais stambesniuose šalies centruose. Taip būtų patvirtinta policentriškos urbanistinės plėtros strategija, kurios pagrindas – visos šalies socialinė, kultūrinė ir ekonominė pažanga – esminė darnios plėtros įgyvendinimo šalies lygmeniu priemonė.

3. Formalių urbanistikos mokslo ir studijų plėtojimo kliuvinių eliminavimo prielaidos

Urbanistinio projektavimo ir planavimo studijos

Tarptautinės architektų sąjungos (UIA), ES architektų mokymo ir lavinimo konsultacinės komisijos rekomendacijose įtvirtinta plati architekto veiklos samprata – nuo patalpos interjero, atskiro pastato, miesto architektūros (urbanistinio projektavimo) iki miestų ir rajonų planavimo (Bučas 1998; Stauskas 1998). Ši samprata turėtų atsispindėti ir Lietuvos studijų klasifikatoriuje (Bendrasis ... 2007) – humanitarinių mokslų sritį būtina papildyti urbanistikos studijų kryptimi. Tai nereiškia, kad iki šiol gyvename be urbanistikos, nerengiami specialistai. Urbanistikos disciplinų pagrindai dėstomi VGTU Architektūros fakulteto bakalauro studijose. Toliau gilinamos žinios ir tobulinami įgūdžiai dvejose šio fakulteto Architektūros programos magistro studijų specializacijose – *Urbanistinių kompleksų architektūros* ir *Urbanistinio planavimo*. Kadangi urbanistinio planavimo specializacijai architektūros programa yra pernelyg siaura, siekiama ją perkelti į atskirą studijų programą. Papildyti Studijų sričių ir krypčių klasifikatorių urbanistikos dalykais galima būtų taip (1 lentelė):

1 lentelė. Studijos
Table 1. Studies

Kodas	Studijų sritis ir kryptis	Kvalifikacinis laipsnis		Profesinė kvalifikacija	
		Pirmosios pakopos studijos	Antrosios pakopos studijos	Pirmosios pakopos studijos	Antrosios pakopos studijos
08H1	Urbanistika	Urbanistikos bakalauras	Urbanistikos magistras	Architektas	Architektas

Urbanistinio projektavimo ir planavimo moksliniai tyrimai

Atskiras urbanistikos krypties kodas būtinas ir doktorantūros studijoms bei mokslo darbams, kurie Lietuvos mokslo klasifikatoriuje neturi vietos. Tai šalintinas nesusipratimas. Civilizacija ir viena jos apraiškų – kelis tūkstantmečius egzistuojanti miestų architektūra – glaudžiai susijusi su tautų dvasine kultūra, valdymo sistema, ekonominėmis sąlygomis. Miestai istorinėje žmonijos raidoje iškyla kaip kultūros centrai ir kartu kaip urbanistikos meno šedevrai. Visuomenės sąmonė ir miesto forma turi lemiamos įtakos viena kitos vystymuisi, kuris vyksta dėl intelektinio ir materialaus kultūrinio potencialo koncentracijos. Miesto formos ir mieste reprodukuojamų kultūros procesų tarpusavio priklausomybė kelia konkrečius uždavinius ir uždeda atsakomybę miestų formavimo eigą valdantiems politikams bei miestų formavimo idėjas siūlantiems specialistams. Sekant tuo, Lietuvos mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikatorius turėtų būti papildytas urbanistikos dalykais. Tą galima būtų atlikti taip (2 lentelė):

2 lentelė. Mokslas
Table 2. Science

Kodas	Mokslo kryptis	Mokslo šakos
08H	Urbanistika (*Urban Science* arba *Urbanology*)	H810 Urbanistikos istorija ir teorija (*Urban History and Theory*) H811 Urbanistinis projektavimas ir planavimas (*Urban Design and Planning*)

Taip būtų sukurtos prielaidos išplėsti šalyje urbanistikos mokslą. Pertvarkant Menotyros kryptį (būdingesnę menų akademijoms ir fakultetams) į bendrą platesnę Urbanistikos ir architektūros kryptį arba įsteigus atskirą Urbanistikos kryptį, neliktų reikalo plėtoti šį mokslą, įskaitant ir dėstytojų pamainos ugdymą, prisidengiant menotyra. Šalies urbanistų mokslo darbai neklaidžiotų pasaulinėse duomenų bazėse kaip meno arba žemės vadybos tyrinėjimai. Šie pakeitimai taip pat galėtų tapti pagrindu pertvarkant mokslo klasifikatoriuje egzistuojančią pernelyg susmulkintą ir išsklaidytą su architektūros ir urbanistikos disciplinomis susijusią mokslo ir studijų programų įvairovę, sukurtą sekant Europos didžiųjų valstybių praktika, kur šios srities specialistų ir specializacijų poreikis yra nepalyginamas su Lietuva. Pirmiausia reikėtų atsisakyti nefunkcionuojančių įvairiose kryptyse įrašytų šakų, pvz.: S240 – miesto ir krašto planavimas, S260 – fizinis planavimas ir kt.

Išvados

1. Pasaulyje, susidedančiame iš įvairių žemynų, valstybių ir valstybėlių, visur yra žinoma ar bent girdėta, kas yra urbanistika, urbanizmas, urbanizacija, nes miestuose gyvena pusė žmonijos. Tik Lietuvoje po 1990 m. priimtuose mokslo ir studijų klasifikatoriuose urbanistikos nėra, nes kažkam to nereikia. Keliolika metų trunkantis neadekvatus požiūris į sudėtingą, su kultūra, mokslu ir menu susijusį, gyvybiškai aktualų visuomenei urbanistinės plėtros reiškinį lėmė, kad šalies miestų plėtra turi aiškių chaoso požymių.
2. Vietoje urbanistinio projektavimo, urbanistinio planavimo bei rajoninio planavimo terminų, turinčių konkretų ir skirtingą juridiniu bei metodiniu požiūriais turinį, Lietuvoje įsigalėjo juos apibendrinantis *teritorijų planavimo* terminas. Tuo ne tik iškreipiamos sąvokos, bet ir sudaromos prielaidos atsirasti painiavai sprendžiant teisminius ginčus arba keliant nepamatuotus reikalavimus elementarioms projektavimo užduotims ar dokumentacijos tvirtinimo procedūroms.
3. Architekto profesinė veikla, studijos ir mokslas nevienodai susiję su 3 pagrindinėmis sritimis – pastatų projektavimu, urbanistika ir rajoniniu planavimu. Miesto architektūroje ypač svarbus vaidmuo tenka urbanistinio projektavimo veiklai, apibrėžiančiai užstatymo morfostruktūros, urbanistinių kompleksų ir viešųjų erdvių architektūros koncepcijas. Nuosekli miesto kompozicinė plėtra, lemianti individualų jo įvaizdį ir estetinį patrauklumą, taip pat priklauso nuo plėtros veikloje dalyvaujančio architekto urbanisto kvalifikacijos ir vaidmens kūrybiniame planuotojų kolektyve.
4. Urbanistika, kaip išvystyta mokslo disciplina, remiasi tiek tūkstantmete žmonijos kultūra, įvairių šalių miestų statybos menu, tiek ir šiuolaikine urbanistinių procesų raidos teorija. Todėl Lietuvos mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikatoriuje, šalia menotyros (03H), turėtų atsirasti ir urbanistikos (08H) kryptis, kurioje telktųsi šios srities darbai, apimantys gerokai platesnę humanitarinių mokslų sritį. Tačiau nėra lengva nuspėti, ką nuspręs atsakingos už šiuos klausimus Aplinkos bei Švietimo ir mokslo ministerijos – gal ir toliau vaidinsime, kad urbanistika, jos problemos neegzistuoja?

Literatūra ir šaltiniai

Bendrasis studijų sričių ir krypčių, pagal kurias vyksta nuosekliosios universitetinės ir neuniversitetinės studijos Lietuvos aukštosiose mokyklose, klasifikatorius ir pagal šias studijų kryptis suteikiamų kvalifikacijų sąrašas (LRV 2007-01-31 nutarimo Nr. 107 redakcija).

Bučas, J. 2001. *Kraštotvarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija.

Bučas, J. 1998. Europos bendrijos komisijos Konsultacinio architektų mokymo ir lavinimo komiteto rekomendacijos architektūros studijoms, *Urbanistika ir architektūra* XXII(3): 106–110.

Burinskienė, M.; Jakovlevas-Mateckis, K.; Adomavičius, V., *et al*. 2003. *Miestotvarka*. Vilnius: Technika.

Carmona, M.; Heath, T.; Oc, T.; Tiesdell, S. 2001. *Public places, Urban spaces: The Dimensions of Urban Design*. Oxford: Architectural Press.

Cowan, R. 2005. *The Dictionary of Urbanism*. Wiltshire, UK: Streetwise Press.

Daunora, Z. J. 2008. *LR mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikatoriaus papildymo, siekiant įvertinti urbanistikos mokslą ir specialistų parengimą, pasiūlymai*: sutartinio mokslo darbo ataskaita. LNTPA. Vilnius. 22 p.

Daunora, Z. J. 2005. Kultūriniai ir struktūriniai miestų plėtros uždaviniai Valstybės normatyviniuose dokumentuose, *Urbanistika ir architektūra* XXIX(4): 164–173.

Gaižutis, A. 2008. Nelanksti ir nepažangi radikalios aplinkosaugos politika stabdant investicijas, *Darnioji plėtra teritorijų planavime ir urbanistikoje*. LNTPA, Vilnius, 94–95.

Juškevičius, P. 2007. Urbanistinės plėtros peripetijos, iš *Urbanistinio forumo „Lietuvos darnios erdvinės plėtros sistemos kūrimas" pranešimų rinkinys*. LR AM, Vilnius, 13–17.

Kavaliauskas, P. 1992. *Metodologiniai kraštotvarkos pagrindai*. Habilitacinio geografijos mokslų darbo santrauka. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kavaliauskas, P. 2008. Lietuvos teritorijų planavimo tobulinimo kritiniai aspektai, *Darnioji plėtra teritorijų planavime ir urbanistikoje*. LNTPA, Vilnius, 85–87.

Krier, R. 1993. *Architecture and Urban Design. Architectural Monographs No*. 30. AD Academy Editions London, UK.

Landry, Ch. 2006. *The Art of City-making*. London: Earthscan.

Lietuvos respublikos architektūros politikos kryptys. 2005. LR aplinkos ministerija. 16 p.

Lynch, K. 1988. *The Image of the City*. Cambridge: The M. I. T. Press. 198 p.

LR teritorijų planavimo įstatymas. 2004-01-15 Nr. IX-1962.

LR Vyriausybės Strateginio planavimo komiteto 2008 m. liepos 23 d. posėdžio protokolas Nr. 17 *Dėl teritorijų planavimo sistemos tobulinimo siekiant darnios plėtros ir investicijų skatinimo*.

LRV ŠMM 1998-01-09 įsakymas Nr. 30 „Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos" (*Žin*., 1997, Nr. 103-2598).

Mayhew, S. 2004. *A Dictionary of Geography*. Oxford University Press.

Mayne, T., *et al*. 2004. *Morphosis Fresh 1998–2004*. New York.

Moughtin, C. 2001. *Urban Design: Street and Square*. Oxford: Architectural Press.

Moughtin, C.; Shirley, P. 2005. *Urban Design: Green Dimensions*. Oxford: Architectural Press.

Moughtin, C. 2000. *Urban design: Method and Techniques*. Oxford: Architectural Press.

Mumford, L. 1996. *The City in History: Its Origins, its Transformations and its Prospects*. Harmondsworth.

Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. 2003. Patvirtinta LRV 2002-09-11 nutarimu Nr. 1160-AM.

Paulauskaitė, D. 2006 m. birželio 27 d. Didžioji gamtosaugos valdininkų afera, *Respublika*.

Stauskas, V. 1998. Studentų veiklos orientavimas į architektūros ir aplinkos kontekstą, *Urbanistika ir architektūra* XXII(1): 33–37.

Šešelgis, K. 1975. *Rajoninio planavimo ir urbanistikos pagrindai*. Vilnius: Mintis.

Tarptautinių žodžių žodynas. 2003. Vilnius: Alma littera.

The Besòs Planning Reform. Barselona City Council. 2004. Published by Ajuntament de Barselona.

The Penquin Dictionary of Human Geography. 2001. Penquin books.

Vyšniūnas, A. 2000. Apie kūrybą ir planavimą, *Urbanistika ir architektūra* XXIV(2): 91–94.

PARADOXES OF POSITIONING URBAN SCIENCE AND EDUCATION IN THE LITHUANIAN CLASSIFICATORS

Zigmas J. Daunora

Abstract. Urban Design and Planning, being a significant field of architect's professional activity, science and education, in the Lithuanian classificators of science (1998) and education (2001) is replaced by Land Management which is concerned with another field closely related to engineering management of rural territories. The paper discusses differences in the conception of these disciplines, and need of correcting the classificators is suggested with intention to create reasonable development conditions for the science and education of urban design and planning corresponding to those existing in the other EU countries. Some of the conceptions and incorrectly used concepts of the Law on Territory Planning requiring changes are indicated.

It is stated that during 11–19 years an inadequate approach to a complex and socially urgent matter, related with culture, science and art, has brought the urban development of the country to a situation having evident attributes of chaos. Most damage is done to the architecture of towns, where the role of urban design activity, defining the conceptions of built-up morphostructure, urban complexes and the architecture of public spaces, is essential. Sustainable compositional development of a town defining its individual image and aesthetic attraction also depends on the qualification of a participating architect urbanist and his role in a team of planners. A model of positioning urban design and planning in the systematic conception of architect's professional activity, science and education as well as possibilities of supplementing the classificators are proposed.

Keywords: urban design, urban planning, science, education, classification, terminology

ZIGMAS JONAS DAUNORA

Doctor of the Humanities (arch.), Prof, Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/ Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania.
E-mail: urbkat@ar.vgtu.lt

Teaching: lectures on architectural design, urban composition, urban renewal. Probation: Moscow Institute of Architecture (1988), Boston City Municipality (1990), Canadian Urban Institute in Toronto (1995). Publications: author of a text-book "Design of Social Housing" (1998), co-author of a monograph "Preservation of visual identity of Vilnius City and principles of its development" (2004), over 100 scientific publications. Conferences: reports at 20 international conferences, symposia or seminars in different countries. Projects: author or co-author of some town Master Plans, several detailed layouts and building designs, participant of various urban design composities. Research interests: renovation of living and public space in urban structures, co-ordinated planning of towns and regions.